

СУТНІСТЬ ТА КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА КОМПОЗИЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ХОРЕОГРАФІЇ

THE ESSENCE AND COMPONENT STRUCTURE OF THE COMPOSITIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF CHOREOGRAPHY

Статтю присвячено актуальній проблемі композиційної компетентності викладачів-хореографів як постановників у галузі мистецької освіти, яка є важливою складовою їх професійної підготовки і передбачає створення та сценічне втілення хореографічних композицій, що є найбільш складним, інтегрованим та динамічним видом професійної діяльності викладача-хореографа.

Узагальнено основні положення щодо змісту і сутності хореографічної композиції у двох вимірах: як цілісний художній твір і як процес реалізації, сценічно-хореографічного втілення художньої концепції композиції.

Проаналізовано роботи відомих сучасних хореографів-постановників щодо виявлення нововведень у постановочній діяльності, як-от: випадковість створення рухів як вираження свободи та спонтанності, використання експресивного тексту, креативність роботи з простором тощо.

Узагальнено визначення поняття «компетентність» як інтегральної якості особистості яка, поряд зі знаннями вміннями, навичками і досвідом, включає такі складові, як ціннісно-смілова орієнтація, мотивація, когнітивні, афективні, вольові та інші професійно значущі особистісні якості.

Обґрунтовано, що створення хореографічного твору вимагає сформованості композиційної компетентності викладача-хореографа як постановника в галузі композиції танцю. Надано авторське визначення поняття «композиційна компетентність викладача-хореографа», як інтегрального динамічного особистісно-фахового утворення, яке забезпечує здатність до створення і виконавської реалізації оригінальної авторської концепції хореографічного твору на основі міжмистецького синтезу. Означена композиційна компетентність формується на основі набутих знань та досвіду їх практичного використання в композиційно-постановочній діяльності через прояв професійно значущих якостей постановника: емоційно-інтелектуальних, мотиваційно-вольових, лідерсько-експресивних, комунікативно-організаторських (менеджерських).

Визначено і обґрунтовано структурні компоненти композиційної компетентності: інспіраційно-концептуальний, хореографічно-просектувальний, репетиційно-рефлексивний та авиконавсько-експресивний.

Ключові слова: компетентність, хореографічна композиція, композиційна компетентність, структура композиційної компетентності, етапи створення хореографічної композиції, діяльність викладача хореографа.

The article is dedicated to the current issue of compositional competence of dance teachers as choreographers in the field of art education, which is an important component of their professional training and involves the creation and stage embodiment of choreographic compositions. This is considered the most complex, integrated, and dynamic form of professional activity for a dance teacher.

The main principles regarding the content and essence of choreographic composition are summarized in two dimensions: as a complete artistic work and as a process of realization, stage choreographic embodiment of the artistic concept of composition.

The works of renowned contemporary choreographers as directors are analyzed in terms of identifying innovations in staging activities, such as the randomness of creating movements as expressions of freedom and spontaneity, the use of expressive text, creative work with space, and so on.

The definition of the concept of 'competence' is summarized as an integral quality of an individual which, alongside knowledge, skills, and experience, includes components such as value and meaning orientation, motivation, cognitive, affective, volitional, and other professionally significant personal qualities. It is argued that the creation of a choreographic work requires the development of compositional competence in dance teachers as choreographers in the field of dance composition. The author provides their own definition of the concept of "compositional competence of a dance teacher-choreographer" as an integral dynamic personal-professional formation that enables the ability to create and perform an original author's concept of a choreographic work based on interdisciplinary synthesis. This defined compositional competence is formed on the basis of acquired knowledge and practical experience in compositional and staging activities, through the demonstration of professionally significant qualities of a choreographer, including emotional-intellectual, motivational-volitional, leadership-expressive, and communicative-organizational (managerial) aspects.

The structural components of compositional competence are defined and substantiated: inspirational-conceptual, choreographic-projective, rehearsal-reflective, and performative-expressive.

Key words: competence, choreographic composition, compositional competence, structure of compositional competence, stages of creating choreographic composition, dance teacher's activity.

УДК 378:37.011.3-051:78.085:005.336.2(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/60.29>

Терзі А.А.,
аспірантка
Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному світі культура і мистецтво залишаються невід'ємними складовими гармонійного розвитку особистості і мають важливе соціокультурне значення для суспільства. Культурна спадщина, на якій ґрунтується мистецтво, є важливим засобом

збереження національної ідентичності, сприяє зближенню різних культурних традицій, а також може бути засобом соціальної об'єднаності. Мистецтво має великий вплив на емоційний та інтелектуальний розвиток людини, сприяє її самовираженню та прояву творчості. Сьогоднішня епоха

постмодерну щодо мистецтва є художнім відображенням культурного розмаїття та плюралізму, акцентуючи увагу на важливості різноманітності та індивідуальності відносно до культурних та соціальних контекстів, які є характерними для Європейського і світового соціокультурного простору.

Один з найбільш актуальних, затребуваних видів мистецтва – є хореографія, яка займає важливе місце у суспільстві. Саме хореографічне мистецтво сприяє гармонійному розвитку особистості, збалансованості емоційно-інтелектуального і фізичного розвитку людини. Доступність, демократичність цього виду мистецтва дає можливість безпосереднього художньо-пластичного, творчого самовираження людини. Хореографія має позитивний емоційний вплив на особистість людини через рухово-просторові художньо-образні уявлення, фізичні рухи, пози, комбінації, розвиток координації, переміщення у просторі, кінотографії танцю (як можливості переміщення тіла у просторі). Крім того, рухи танцювальної композиції можуть не тільки стимулювати розвиток фізичної та психічної сфери людини, а й виконувати терапевтичні функції щодо зменшення стресу, покращення настрою, що сприяє збереженню здоров'я особистості та є джерелом естетичного задоволення.

Отже, хореографія є важливою складовою культури через його актуальність і затребуваність, та займає значуще місце у соціокультурному просторі. Відтак, проблема професійної підготовки майбутніх компетентних викладачів-хореографів є на сьогодні вельми актуальною.

Мистецтво хореографії, вимагає від викладачів високого професіоналізму, компетентності в його багатоаспектній, багатофункціональній діяльності як викладача, методиста-хореографа, балетмейстера, сценариста-проектувальника, режисера-постановника, репетитора, керівника-менеджера хореографічних колективів тощо. Таке розмаїття хореографічно-постановних функцій вимагає від майбутніх викладачів-хореографів не тільки знань (історико-теоретичних, методико-технологічних у галузі мистецтва хореографії) і досвіду їх використання у фаховій практичній діяльності, а й готовності проектувати, створювати, творчо реалізовувати власні музично-хореографічні композиції з різними хореографічними колективами задля їх сценічного втілення. Саме створення та сценічне втілення хореографічних композицій є найбільш складним, інтегрованим та динамічним видом професійної діяльності викладача-хореографа. Тому, професійна підготовка компетентних викладачів-хореографів, здатних успішно здійснювати постановки танцювальних композицій є важливою і актуальною вимогою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання основ, законів, принципів композиції та

постановки танцю, мистецтва балетмейстера розглядалися педагогами-хореографами, танцівниками як зарубіжними (П. Бауш, М. Грехем, М. Канінгем, Ї. Кіліан, Д. Хамфрі та ін.), так і вітчизняними (П. Вірський, О. Бігус, Н. Батєєва, О. Маншилін, Н. Донченко, О. Енська, В. Журавльова, Д. Кондратюк, А. Максименко, О. Маншилін, Л. Мова, І. Ткаченко та ін.). Хореографи-постановники розглядають танцювальну композицію у двох вимірах: як цілісний художній твір і як процес реалізації, сценічно-хореографічного втілення художньої концепції композиції.

Аналіз публікацій, відеоматеріалів дозволив виявити теоретико-методичні, балетмейстерські доробки, характерні риси оригінальних хореографічних композицій хореографів-постановників у контексті сучасної хореографії.

Так, німецька хореограф-постановник М. Грехем при створенні хореографічних композицій акцентує увагу на використанні руху як мови, яка може передавати концептуальну інформацію та емоції. Відомо американська хореограф і танцівниця Д. Хамфрі зазначає, що композиція повинна бути побудована на випадкових та незалежних рухах танцівників, що створює враження свободи та спонтанності. За концепцією американського хореографа М. Канінгема рухи танцівників, музика і візуальне середовище могли бути незалежними одне від одного і бути створеними ситуативно, «випадковими» методами. Німецький хореограф П. Бауш поєднувала рухи танцю з використанням експресивного тексту, що додавало інноваційні пласти до вистав. Один із провідних хореографів Європи чеський хореограф Ї. Кіліан демонструє вміння креативно працювати з простором та елементами декору, що додає композиції багатшаровості та глибини [14, с. 21].

Відомий український хореограф П. Вірський у своїх композиціях експериментував, поєднуючи класичну техніку з елементами сучасної хореографії та народного танцю, створюючи унікальні комбінації рухів і пластичні образи, з розташуванням танцювальних фігур у просторі, та акцентує увагу на спонтанності, експресію тіла, відмовлявся від надмірної стилізації, надаючи пріоритет щирості та автентичності [1].

Проблема компетентності, зокрема професійної, досить широко досліджена у науковій літературі та характеризує високий ступінь кваліфікації особистості, успішності, продуктивності виконання професійної діяльності (Ж. П'єр Вайят, Д. Макклелланд, Дж. Равен, Н. Бібік, М. Головань, І. Зязюн, Н. Мойсенюк, О. Пометун, Н. Сидорчук та ін.) [4, с. 37; 7; 9, с. 123]. Композиційна компетентність досліджувалася педагогами-науковцями у контексті підготовки вчителів образотворчого мистецтва.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поряд із дослідженнями, творчими

добробками оригінальними мистецькими пропозиціями, композиційно-методичними рекомендаціями, видатних хореографів, які доводять практичну значущість компетентності викладача-хореографа як постановника, проблема композиційної компетентності викладача-хореографа предметом спеціального дослідження ще не була. Зокрема, потребують спеціального дослідження питання теоретичних основ проблеми композиційної компетентності, як-от: сутності та структури феномена «композиційна компетентність».

Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні сутності, змісту і компонентної структури феномену «композиційна компетентність» майбутніх викладачів хореографії як постановників.

Виклад основного матеріалу. Поняття компетентності згідно довідкової літератури (з *англ.* competence – кваліфікація, від *лат.* competens (competentis) – належний, здібний) для опису здатності людини виконувати певну роботу або завдання з ефективністю і вмінням, і трактується, як той, хто добре обізнаний, поінформований, кваліфікований, тямущий, який розуміється на певній галузі та на основі набутих достатніх знань у певній галузі і повноважень успішно робити або вирішувати що-небудь, про щось судити [2, с. 445].

Категорія «компетентність» визначається науковцями, як здатність (Дж. Равен, Д. Макклелланд, М. Головань та ін.), як інтегрована якість особистості (Ж. П'єр Вайят, Н. Бібік, І. Зязюн та ін.); більшість науковців окреслюють означене поняття, як здатність діяти або продуктивно здійснювати діяльність (Дж. Равен, Н. Мойсенюк, О. Пометун, Н. Сидорчук та інші).

На думку англійського психолога-вченого Дж. Равена, компетентність є специфічною здатністю, яка необхідна для ефективного виконання конкретних дій у певній галузі, та для її характеристики використовує як синоніми такі категорії, як «готовність», «здібність». У якості психологічних характеристик компетентності науковець відмічає відповідальність, впевненість, довіру, толерантність та виділяє: когнітивні, афективні, вольові особистісні якості і власний досвід, що засвідчує інтегральний характер означеної категорії, вольові якості [19].

Американський психолог Д. Макклелланд розуміє «компетентність» як певні навички, зокрема вміння писати, читати і рахувати, а також навички комунікації, звертаючи увагу на такі індивідуальні характеристики особистості як терпіння, вміння визначити цілі, лідерство [17].

З урахуванням напрацювань у сфері особистісно орієнтованої освіти в зарубіжному досвіді сформувалося розуміння компетентності як інтегрованого результату освіти. На думку Н. Бібік, такий результат, присвоєний особистістю, передбачає зміщення акцентів із накопичення нормативно

визначених знань, умінь і навичок на формування й розвиток умінь діяти, застосовувати власний досвід у проблемних умовах [8, с. 45].

Відтак, поняття «компетентність» значно ширше за поняття «знання», «вміння», або «навички» і також включає досвід використання набутих знань у практиці. О. Пометун, Н. Сидорчук, характеризують компетентність, як складну інтегральну характеристику особистості, як «здатність вирішувати проблеми і типові завдання у різних сферах діяльності на основі використання знань» [10; 11, с. 34].

Отже, компетентність визначається як інтегральна якість особистості яка, поряд зі знаннями вміннями, навичками і досвідом, у структурі включає такі складові, як ціннісно-сміслова орієнтація, мотивація, когнітивні, афективні, вольові особистісні якості лідерські якості, комунікація, професійна спрямованість, творчі здібності, саморегуляція діяльності, зокрема, професійної.

Поняття «професійна компетентність» визначається (від *лат.* «proffessio» – офіційне заняття) трактують як інтегральну характеристику особистісних якостей фахівця, що відображає рівень досвіду, достатній для досягнення мети певного роду діяльності, зокрема у композиційно хореографічній діяльності або у композиційній діяльності хореографа постановника [12, с. 223].

Категорія «композиція» є предметом дослідження багатьох галузей знань: науки, культури, мистецької освіти тощо. Вона вивчається з метою розуміння того, як елементи або складові частини досліджуваного об'єкту взаємодіють між собою та формують цілісну структуру.

Поняття «композиція» (від *лат.* «compositio» означає «складання» або «з'єднання») описує організацію та аранжування елементів структури в єдине ціле з метою досягнення гармонії, балансу та ефективного спілкування з глядачем, читачем або слухачем [13].

Композиція досліджується у контексті різних видів мистецтва та, зокрема, в галузі образотворчого мистецтва, де означена категорія визначається, як процес народження твору мистецтва від початку до кінця, від появи задуму – до його завершення; з іншого боку – це своєрідний комплекс засобів розкриття змісту картини, що сприяє найбільш повному, цілісному і виразному рішення задуму автора-митця [15, с. 136].

У контексті образотворчого мистецтва композиційна компетентність визначається науковцями як основа професійної компетентності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, бо знання законів, приймів і способів композиції допоможе реалізувати творчий потенціал майбутніх фахівців в усіх видах образотворчого та декоративно-прикладного мистецтв [15, с. 144]. Дані міркування також важливі та актуальні і для композиції в хореографії.

У літературних джерелах з мистецтва постановки танцю поняття «композиція» трактують як формотворчу структуру твору, побудову його частин від простих до найскладніших та означає художній твір – художній текст, створений хореографом-постановником, який вибудовується за законами художньої драматургії, та включає в себе певну структуру, її складові компоненти [6, с. 67]. У балетмейстерській практиці традиційно у виділяють декілька етапів від створення до реалізації танцювальної композиції. Разом с тим, у сучасній хореографії не завжди дотримуються етапності у створенні композиції завдяки тому, що сама композиція часто «народжується тут і зараз» через пластичну імпровізацію під впливом, навіювання безпосередніх відчуттів, певних художніх образів, асоціацій, візуальних, тілесних, несподіваних художньо-образних уявлень тощо.

В основі художньої композиції, зокрема хореографічної, лежать закони цілісності та єдності, які зумовлюють об'єднання всіх елементів танцю в єдину гармонійну структуру. Ці закони передбачають, що рухи, позиції, метроритм, вираз та емоції, музика, сценічне оформлення танцю та інше, що відповідають її концепції, сюжету і драматургії пов'язані між собою та створюють цілісний художній образ [6, с. 78].

Композицію переважно розглядають у контексті балету, де означена категорія часто визначається як організація рухів і сцен, композиція може повторюватися не один раз. У сучасній хореографії (на відміну від класичної) частіше використовується постійне створення нових композицій. Постановники шукають нові оригінальні художні образи, креативні задуми щодо сюжету, вибудови драматургії, руху, експериментують зі структурою і формою, створюють непередбачувані та інноваційні композиції. Тому викладач є автором завжди нової сучасної, створеної саме ним, хореографічної композиції.

Створення хореографічного твору вимагає сформованості композиційної компетентності викладача-хореографа як постановника в галузі композиції танцю. Ми визначаємо поняття «композиційна компетентність викладача-хореографа», як інтегральне динамічне особистісно-фахове утворення, яке забезпечує здатність до створення і виконавської реалізації оригінальної авторської концепції хореографічного твору на основі міжмистецького синтезу (хореографії, музики, образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва тощо). Означена композиційна компетентність формується на основі набутих знань, умінь, навичок та досвіду їх практичного використання в композиційно-постановній діяльності через прояв професійно значущих якостей викладача-хореографа як постановника: емоційно-інтелектуальних, мотиваційно-вольових, лідерсько-

експресивних, комунікативно-організаторських (менеджерських).

Визначення сутності композиційної компетентності, змісту і завдань діяльності хореографа-постановника в контексті сучасної хореографії дозволило виявити і обґрунтувати компоненти структури досліджуємого поняття. Вважаємо що структуру композиційної компетентності майбутнього викладача-хореографа як постановника можна представити у вигляді теоретичної чотирилогічно пов'язаних між собою компоненти: *інспіраційно-концептуальний, хореографічно-проектувальний, репетиційно-рефлексивний, виконавсько-експресивний*.

Інспіраційно-концептуальний компонент композиційної компетентності (інспірація від *лат.* «*inspiration*» – означає «вдихання», «надихання») передбачає пошук і накопичення емоційно-інтелектуальної, образно-уявленої, мистецькознавської інформації (знаки, символи, образи, асоціації, музичний матеріал тощо) та її дослідження, щодо створення хореографічної концепції як художнього твору, у якій хореограф, зможе передати. втілити художню ідею, власний авторський задум. Означений компонент включає вивчення та аналіз різних джерел інспірації, таких, як різні види мистецтв, природа, соціальні проблеми людства, власні спостереження, враження, уявлення, емоції та багато інших процесів. Такі інспірації викликають у автора-постановника стан творчого натхнення і естетичного задоволення, що стимулює творчий процес пошуку художньої ідеї, авторського задуму та створення оригінальної концепції хореографічної композиції.

Хореографічно-проектувальний компонент є важливою складовою при створенні танцювальної композиції. Цей компонент передбачає проектування моделі хореографічної композиції, яка включає такі складові як концепція, образно-художньо зміст, драматургія, виконавська техніка, простір, час, експресію художнього втілення тощо. Концепція може включати в себе ідеї, принципи, цілі, методи або плани, які лежать в основі якогонебудь процесу, продукту або системи. Вона зазвичай передує розробці або створенню конкретного продукту, проекту або рішення [16, с. 133].

Художньо-образний зміст відображує сюжетні лінії і взаємодію танцюристів через рухи, пози, комбінації, міміку, пантоміміку та інші елементи. Виконавська техніка вимагає стильової відповідності лексики танцю, комбінацій, які допомагають художньо переконливо передати, відтворити концепцію хореографічної композиції.

Простір у сучасній хореографії є важливим елементом для сценічно-хореографічного втілення вражень, комунікації та вираження художніх ідей. Він може бути фізичним, використовуючи розташування та рух танцюристів у просторі, створення

геометричних форм і динамічних експлорацій. Він може «нести» емоційне навантаження, відобразити стани та внутрішній світ танцюристів, виражати настрій та створювати емоційний зв'язок з глядачами. Крім того, хореографи використовують простір для взаємодії з оточуючим середовищем, використовуючи архітектурні елементи, природні об'єкти та специфічні локації, щоб створити враження єдності між танцюристами і навколишнім середовищем, глядачами.

Час (агогіка) визначає темп, ритмічність/аритмічність хореографічного дійства, паузи, мінливість рухів в процесі виконання танцювальної композиції, плавний перехід від одного елементу до іншого, забезпечуючи єдність і цілісність композиції.

Репетиційно-рефлексивний компонент композиційної компетентності викладача-хореографа розкриває систему методів і прийомів, які забезпечують репетиційний процес щодо хореографічного втілення танцювальної композиції. Якість репетиційного процесу зумовлюється здатністю хореографа постановника до моніторингу, аналізу і оцінки виконання хореографічної композиції, втілення авторської художньої концепції.

Цей компонент передбачає планування процесу побудови і втілення хореографічної композиції, визначення мети, завдання і обрання доцільних методик проведення репетицій, допомогу танцюристам зрозуміти ідею, художньо-образний зміст, драматургію композиції, особливості хореографічної лексики і методичні поради щодо прийомів виконавської техніки та їх корекції. На основі спостережень, аналізу відеозапису репетицій оцінки якості виконання танцюристів хореограф-постановник вносить корективи і проєктує методи вдосконалення подальшої репетиційної роботи в колективі щодо якісного втілення хореографічної концепції.

Виконавсько-експресивний компонент композиційної компетентності передбачає здатність постановника донести інформацію про художньо-образний зміст, особливості драматургії, виразність танцювальних рухів засобами власного експресивно виконавського показу через вербальні та невербальні засоби художньої комунікації. Хореограф-постановник повинен не тільки методично грамотно демонструвати виконавську техніку танцю, а й передавати емоції та почуття через виразність своїх рухів, поз, щоб стимулювати танцюристів до художньо переконливого досконалого виконання. Цей компонент демонструє рівень майстерності викладача, щодо експресивності власної виконавської техніки, навичок образно-виразного мовлення, вербального, методично грамотного супроводу щодо створення художньо емоційного духовного резонансу з танцорами, зараження їх художніми емоціями вико-

навсько-експресивного втілення хореографічної композиції.

Висновки. Отже, хореографічну композицію можна визначити як результат – художньо-творчий продукт, і як процес – вибудову виконавського хореографічно-сценічного втілення концепції танцювальної композиції відповідно до законів художньої драматургії. Хореографічна композиція створюється і реалізується на засадах міжмистецького синтезу (хореографії, музики, образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва тощо) як цілісний художній твір, що вимагає наявності у хореографа-постановника широкого кола відповідних знань, умінь, досвіду продуктивного використання набутих знань, а також прояву професійно значущих особистісних якостей викладача-хореографа як постановника: емоційно-інтелектуальних, мотиваційно-вольових, лідерсько-експресивних, комунікативно-організаторських (менеджерських) тощо. Зазначені характеристики складають сутність і зміст композиційної компетентності хореографа-постановника, яка передбачає високий рівень підготовленості фахівця до створення концепції композиції як хореографічного проєкту, його режисерсько-сценарне хореографічне втілення в процесі репетиційно-рефлексивного опанування композиції з танцорами і «доведення» хореографічного твору – композиції до концертного художньо переконливого, емоційно-експресивного виконання.

Структуру композиційної компетентності викладача-хореографа як постановника, складають: інспіраційно-концептуальний, хореографічно-проєктувальний, репетиційно-рефлексивний і виконавсько-інтерпретаційний компоненти.

Подальші наукові розвідки доцільно спрямувати на дослідження ефективних шляхів формування композиційної компетентності майбутніх викладачів хореографії як постановників в контексті сучасної хореографії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Благова Т. О. Динаміка формування концептів професії балетмейстера в Україні (на матеріалі творчості П. П. Вірського). *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 4. С. 24–29.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / за ред. В. Т. Бусел. Київ : ВТФ Перун, 2005. 1728 с.
3. Голдріч О. Хореографія : посібник з основ хореографічного мистецтва та композиції танцю. Львів : Край, 2003. 160 с.
4. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. 2008. № 3. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/52560> (дата звернення: 01.06.2023).
5. Делор Ж. Освіта – справжній скарб. *Шлях освіти*. 1997. № 3. С. 3–5.

6. Енська О. Ю., Максименко А. І., Ткаченко І. О. Композиція танцю та мистецтво балетмейстера. Суми : ФОП Цьома С.П., 2020. 157 с.
7. Зязюн І. А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. № 25. С. 13–18.
8. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : бібліотека з освітньої політики / Н. М. Бібік та ін. Київ : «К.І.С.», 2004. 112 с.
9. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / вид. 5-е, переробл. і допов. Київ, 2007. 656 с.
10. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентісного підходу в досвіді зарубіжних країн. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики* / ред. О. В. Овчарук. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 15–24.
11. Сидорчук Н. Г. Порівняльний аналіз понять «компетенція» та «компетентність» як складних психолого-педагогічних феноменів: зб. наук. праць. Київ, 2014. 113 с.
12. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
13. Словник української мови : в 11 т. / А. А. Бурячок та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4 : І – М. 840 с.
14. Сучасний танець. Основи теорії і практики : навч. посіб. / О. О. Бігус та ін. Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. 264 с.
15. Тарасенко О., Дігтяр Н. Композиційна компетентність – складник професійної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2019. Вип. 20. С. 136–144.
16. Шариков Д. І. «Contemporary dance» у балетмейстерському мистецтві : навчальний посібник. Київ : КиМУ, 2010. 170 с.
17. Copeland R. Merce Cunningham: the modernizing of modern dance. New York ; London : Routledge, 2004. 304 p.
18. Humphrey D. The Art of Making Dances. New York : Rinehart, 1964. 189 p.
19. McClelland David C. Human Motivation. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 663 p.
20. Newlove G., Dolby G. Laban for All. New York, 2007. 255 p.
21. Raven J. Competence in modern society – Its identification, development and release. London : H. K. Lewis, 1984. 251.